سی‌ویکمین همایش بانکداری اسلامی: بانکداری اسلامی با نگاهی به بیانیه گام دوم انقلاب
۹ و ۱۰ شهریور ماه ۱۴۰۰، صص. ۸۱-۱۰۶

بررسی چالش‌ها و راهکارهای جلوگیری از رباخواری در بانک‌ها از منظر مالی

سمیرا زیستی[۱]

چکیده

هدف این پژوهش، بررسی چالش‌ها و راهکارهای جلوگیری از رباخواری در بانک‌ها از منظر مالی است. یکی از مشکلات مهم در این زمینه سؤالات و شبهات مردم در مورد ربا در بانک‌های اسلامی است که یکی از دغدغه‌های مسئولان و علماست. لذا، این پژوهش در بررسی این مسئله سعی خواهد کرد، به‌صورت علمی با استفاده از مدل مفهومی پژوهش به آن بپردازد. جوامع اولیه اسلامی، ابزارها و نهادهای مالی را با رعایت اصول شرعی به وجود آوردند و آن‌ها را توسعه دادند. با قدرت‌گرفتن کشورهای اروپایی، کشورهای مسلمان به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم تحت نفوذ غرب درآمدند و قواعد و هنجارهای اسلامی در زمینه مسائل اقتصادی چهارصد سال متروک ماند. از اوایل قرن بیستم و با نهادینه‌شدن بانک در نظام‌های اقتصادی، عده‌ای از دانشمندان مسلمان کوشیدند مشکل ربایی بودن بانک‌های سنتی را حل کنند. روش‌شناسی پژوهش برحسب هدف، نوعی پژوهش کاربردی است. و برحسب نوع داده‌ها، توصیفی از نوع پیمایشی است که در آن به تشریح ارتباط بین متغیرهای موجود با استفاده از آزمون همبستگی می‌پردازد. جامعه آماری در این پژوهش، متخصصان، کارشناسان و صاحب‌نظران عرصه مدیریت و اقتصاد در دانشگاه‌ها، کارشناسان بانکی و طلاب حوزوی است. بر اساس جامعه آماری مورد نظر و جدول کرجسی مورگان، حجم نمونه ۲۱۰ نفر انتخاب شد. در فرایند گردآوری اطلاعات مورد نظر در این پژوهش، با استفاده از روش مشاهده و آزمون، منابع کتابخانه‌ای که از طریق فیش‌برداری جمع‌آوری شده است، همچنین از پرسش‌نامه (که یکی از روش‌های بسیار متداول در گردآوری اطلاعات میدانی است و امر گردآوری اطلاعات را در سطح وسیع امکان‌پذیر می‌سازد)، استفاده شده است.

واژه‌های کلیدی: بانکداری بدون ربا، تخصیص منابع، تجهیز منابع، بانکداری اسلامی، بانک ربوی
JEL: E43, E58, G21, G30

---

[۱] بانکدار بانک ملی ایران (نویسنده مسئول)؛ zsasa1371@gmail.com

مقدمه

با گذشت نزدیک به سه سده از پیدایش مؤسسات مالی و بانکی، امروزه بانک‌ها از سودمندترین نهادهای حقوقی و مالی در تمام جوامع بشری شناخته شده‌اند. نقش مهم بانک‌ها در تنظیم بازارهای پولی و روند اقتصادی هر کشوری کاملاً روشن است. این مؤسسات پولی، در روابط خود با مردم چه در زمینه پذیرش و گردآوری سپرده‌ها و چه در زمینه پرداخت وام به اشخاص و مؤسسات تولیدی و صنعتی، نقش ارزشمندی دارند. در قرن نوزدهم، شکوفایی صنعت، بهره‌برداری از معادن، احداث راه‌آهن و گسترش دریانوردی از طریق توسل به سرمایه‌های خصوصی امکان‌پذیر شد و عامل کلیدی در گردآوری سرمایه‌های کوچک و تبدیل آن‌ها به سرمایه‌های بزرگ، بانک‌ها بوده‌اند. بانکداری بدون ربا در جمهوری اسلامی ایران، داد و ستد وام را فقط به حساب‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز و جاری و نیز وام‌دهی بانک‌ها برای بخش کوچکی از نیازهای مصرفی اختصاص می‌دهد. به این‌گونه از حساب‌ها، سودی تعلق نمی‌گیرد و بانک در استفاده از این‌گونه وجوه دریافتی، آزاد است. بخش بسیار بزرگی از عملیات بانکی بدون ربا به داد و ستد وجوهی مربوط می‌شود که بانک در آن‌ها نقش واسطه و وکیل را ایفا می‌کند و از منظر مالی، این وجه، به مالکیت بانک‌ها درنمی‌آید و عنوان بدهی بانک به اشخاص و مؤسسات را نمی‌یابد. (بررسی مشکلات بانکداری بدون ربا در جمهوری اسلامی ایران، قم، دفتر همکاری حوزه و دانشگاه «گروه اقتصاد»)

یکی از مسائل مطرح‌شده در زمینه بانکداری این است که آیا می‌توان بین دیرکرد پرداخت‌ها و ربا تفاوت قائل شد؟ برخی از بانک‌های بدون ربا از جهت تعداد عقود به‌کمترین مقوله ممکن و از جهت نوع عقود به‌نزدیکترین آن‌ها به بانکداری ربوی بسنده کرده‌اند. در مقابل، برخی دیگر بر عقودی پافشاری می‌کنند که بیشترین تفاوت را با معاملات بانکداری ربوی دارند و گروهی از بانک‌های بدون ربا نیز از ترکیب این قراردادها بهره می‌برند. این تفاوت الگوها گرچه در بلندمدت به‌ضرر بانکداری بدون رباست و مانع از آن می‌شود که مسلمانان و کشورهای اسلامی معاملات پولی و بانکی گسترده‌ای داشته باشند، اما در کوتاه‌مدت این فایده را دارد که الگوها و شیوه‌های مختلف تجربه شود تا بهترین آن‌ها گزینش شود.

آنچه در این بین مسلم است، این است که ربا، چه به‌لحاظ شرعی، قانونی و چه به‌لحاظ اخلاقی، جایز نیست و همواره مذموم شمرده می‌شود. از سوی دیگر، ادامه حیات جامعه بدون بانک و عملیات بانکی نیز میسر نیست و در عملیات بانکی بهره غیرقابل‌اجتناب است. در رابطه با بانکداری اسلامی، اقتصاددانان اسلامی به توضیح عملیات بانکی و اقتصادی بدون ربا پرداخته‌اند. مسئله اصلی این

پژوهش، بررسی راهکارها و چالش‌های جلوگیری از رباخواری در بانک‌ها از منظر مالی است. لذا، در این پژوهش راهکارهای جلوگیری از رباخواری و نیز چالش‌های پیش‌رو در این موارد بررسی خواهد شد. همچنین، از آنجا که ربا در دین اسلام حرام است، به بررسی این مسئله در کشورهای مسلمان پرداخته خواهد شد. برخلاف آن‌که قانون عملیات بانکی بدون ربا در کشور ایران جهت تنظیم گردش صحیح پول و اعتبار و به‌منظور استقرار نظام پولی و اعتباری بر مبنای عدالت و نیز ایجاد تسهیلات لازم جهت گسترش تعاون عمومی و قرض‌الحسنه و همسویی نظام بانکی با اهداف و سیاست‌های مالی دولت تصویب شد، متأسفانه نظام بانکی کشور ایران پیوسته با مشکلات ساختاری مواجه بوده و نیازمند اصلاحات بنیادی جهت دستیابی به وضع مطلوب است. اصلاح نظام بانکی نه تنها از منظر حفظ حق و حقوق سپرده‌گذاران، بلکه از دیدگاه انضباط پولی نیز حائز اهمیت است. (بررسی و ارزیابی بانکداری بدون ربا در ایران، معاونت امور اقتصادی وزارت امور اقتصادی و دارایی، ۵۶:۱۳۷۴)

مسئله ربا و رباخواری، به‌عنوان یک عمل ناپسند اجتماعی- اقتصادی، همیشه به‌نوعی مبتلا به تمام جوامع بوده است. در ایران نیز با توجه به صراحت تحریم آن توسط قرآن کریم و وجود روایات فراوان، برای جرم شناختن آن، سعی شده است؛ اما تا سال ۱۳۷۵، قانونی وضع نشده بود که به‌طور صریح مجازاتی برای رباخواری پیش‌بینی کرده باشد. هر چند دادگاه‌های انقلاب اسلامی تا این زمان نیز به مجازات مرتکبین بزه می‌پرداختند، لذا، وضع قانونی در این خصوص منجر شد تا سرانجام با گسترش رکود و تورم اقتصادی و افزایش این جرم در سطح اجتماع، قانون‌گذار در ماده ۵۹۵ قانون تعزیرات (۱۳۷۵) آن را عملی مجرمانه و درخور مجازات بداند.

اهمیت این مسئله در این است که: تحول ماهوی پول، پدیده تورم، پیچیدگی سیستم بانکی و حضور فعال آن در زندگی اقتصادی انسان‌ها، پرسش‌های جدی را درباره ربا فراروی فقیهان و اندیشمندان اسلامی قرار داد. درآمیختگی نوع فعالیت‌های بانکی با ربا، ورود آن را به کشورهای اسلامی با مشکل روبه‌رو ساخت. وجود مؤسسات قرض‌الحسنه که گونه‌ای بانک غیرربوی بود، از کارهایی بود که برای فرار از آلوده‌شدن مردم به ربا، ضمن استفاده از پاره‌ای مزایای سیستم بانکی در کشورهای اسلامی به‌وجود آمد و مورد استقبال واقع شد. (بخشیان، ۱۳۸۰ :۲۲)

فرضیات

۱- رویکرد بانکداری اسلامی از طریق روش تجهیز منابع بر کاهش ربا در بانک تأثیر معناداری دارد.
۲- رویکرد بانکداری اسلامی از طریق روش تخصیص منابع بر کاهش ربا در بانک تأثیر معناداری دارد.

۳- رویکرد بانکداری اسلامی از طریق روش ارائه خدمات بر کاهش ربا در بانک تأثیر معناداری دارد.
۴- رویکرد بانکداری اسلامی از طریق روش سرمایه‌گذاری بر کاهش ربا در بانک تأثیر معناداری دارد.
۵- رویکرد بانکداری اسلامی از طریق معامله با بانک‌های ربوی بر کاهش ربا در بانک تأثیر معناداری دارد.

روش پژوهش

این تحقیق برحسب هدف، تحقیق کاربردی است. (تحقیق کاربردی، تحقیقی است که به‌دنبال دستیابی به راه‌حل مسائل و مشکلات موجود شخصی یا اجتماعی است.) هدف از این نوع تحقیق، بهبود موقعیت شخص یا جامعه است. (عزتی، ۱۳۹۰، ص. ۱۳۷) و برحسب نوع داده‌ها، تحقیقی توصیفی است (به‌دنبال چگونگی موضوع است و در واقع به بررسی وضع موجود می‌پردازد.) و از نوع پیمایشی-علّی است. (روش پیمایشی از رایج‌ترین روش‌های تحقیق در ایران است و از تعریف مسئله شروع شده و با بیان پیشینه و فرضیاتی به حوزه عمل و میدان وارد می‌شود و با تهیه پرسش‌نامه و سایر ابزارها ادامه یافته و پس از جمع‌آوری داده‌ها با استفاده از علم و نرم‌افزارهای آماری به پردازش و بحث و بررسی یافته‌ها می‌پردازد.

تجهیز منابع

تجهیز منابع پولی در بانکداری بدون ربا در جمهوری اسلامی ایران

ماده ۳: بانک‌ها می‌توانند تحت هر یک از عناوین زیر به قبول سپرده مبادرت کنند:

الف- سپرده‌های قرض‌الحسنه

۱- جاری
۲- پس‌انداز

ب. سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار

تبصره: سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار که بانک در به‌کارگرفتن آن‌ها وکیل است، در امور مشارکت، مضاربه، اجاره به‌شرط تملیک، معاملات اقساطی، مزارعه، مساقات، سرمایه‌گذاری مستقیم، معاملات سلف و جعاله مورد استفاده قرار می‌گیرد.

ماده ٤: بانک‌ها مکلف به بازپرداخت اصل سپرده‌های قرض‌الحسنه (پس‌انداز و جاری) هستند و می‌توانند اصل سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار را تعهد یا بیمه کنند.

ماده ۵: منافع حاصل از عملیات مذکور در تبصره ماده «۳» این قانون بر اساس قرارداد منعقده، متناسب با مدت و مبالغ سپرده‌های سرمایه‌گذاری و رعایت سهم منابع بانک به‌نسبت مدت و مبلغ در کل وجوه به‌کار گرفته‌شده در این عملیات، تقسیم خواهد شد.

ماده ٦: بانک‌ها می‌توانند به‌منظور جذب و تجهیز سپرده‌ها، با اتخاذ روش‌های تشویقی، امتیازات زیر را به سپرده‌گذاران اعطا کنند:

الف- اعطای جوایز غیرثابت نقدی یا جنسی برای سپرده‌های قرض‌الحسنه.

ب- تخفیف یا معافیت سپرده‌گذاران از پرداخت کارمزد یا حق‌الوکاله.

پ- دادن حق تقدم به سپرده‌گذاران برای استفاده از تسهیلات اعطایی بانکی.

با توجه به قانون بانکداری و آیین‌نامه‌های اجرایی، در یک تقسیم‌بندی کلی، انواع سپرده‌ها به سه گروه زیر تقسیم می‌شود:

۱- سپرده قرض‌الحسنه جاری (دیداری)

این حساب از جهت ماهیت حقوقی و کیفیت عمل، همانند سپرده دیداری در بانک‌های سنتی است. اشخاص حقیقی و حقوقی با افتتاح حساب‌جاری، وجوه اضافه بر نیاز خود را به بانک سپرده، دسته‌چک دریافت می‌کنند تا در وقت مناسب با استفاده از خدمات حساب جاری در مبادلات پولی خود استفاده کنند و از آنجا که انگیزه سپرده‌گذاران این حساب، نگهداری وجوه و تسهیل در مبادلات پولی از طریق این خدمات بانکی است، به‌کارگیری تعبیر «قرض‌الحسنه» صحیح نیست.

۲- سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز

حساب پس‌انداز از سپرده‌های رایج نظام‌های بانکی است. ویژگی آن این است که اشخاص حقیقی و گاهی حقوقی، وجوه اضافه بر هزینه‌های جاری خود را برای مدت نامعین به چنین حسابی واریز کرده و در برابر آن دفترچه دریافت می‌کنند تا هنگام نیاز با برنامه‌ریزی، وجوه مذکور را دریافت کنند. ماهیت چنین سپرده‌ای، قرض است و در بانک‌های سنتی عموماً به آن‌ها بهره می‌پردازند. در بانکداری بدون ربا، پرداخت بهره ممنوع است؛ لیکن، برای ترغیب سپرده‌گذاران جوایزی در نظر می‌گیرند. این جوایز که بدون تعهد و قرارداد قبلی پرداخت می‌شود، به‌صورت غیرثابت (نقدی و جنسی) است و از طریق قرعه‌کشی بین صاحبان حساب توزیع می‌شود. از آنجا که معمولاً صاحبان این نوع سپرده‌ها علاوه بر نگهداری وجوه، قصد کمک به بانک در اعطای قرض‌الحسنه و شرکت در ثواب معنوی آن عمل مقدس دارند، اطلاق «سپرده قرض‌الحسنه» به این حساب‌ها به‌جا و شایسته است. (موسویان، ۲۸:۱۳۸۲)

۳- سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار

بسیاری از افراد دارای سرمایه‌های نقدی هستند که به‌علل مختلف علاقه یا توان به‌کارگیری آن‌ها را ندارند. به این جهت، سراغ مؤسساتی می‌روند که بتواند علاوه بر حفظ سرمایه، سودی در اختیار آن‌ها قرار دهد. بانک‌های سنتی در قالب سپرده‌های ثابت، وجوه مذکور را جذب کرده علاوه بر تعهد بازپرداخت اصل آن‌ها، متناسب با مدت زمان سپرده‌گذاری، به صاحبانشان بهره می‌پردازند. از آنجا که ماهیت حقوقی این نوع سپرده‌ها قرض با بهره و از مصادیق روشن ربا بود، در قانون بانکداری بدون ربا تغییر بنیادی یافت. چنانچه در مواد سه تا شش قانون بانکداری بدون ربا آمده: بانک‌ها وجوه سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار را در قالب حقوقی عقد «وکالت» از صاحبان آن‌ها تحویل گرفته و به‌عنوان وکیل سپرده‌گذاران در امور مشارکت، مضاربه، اجاره به‌شرط تملیک، معاملات اقساطی، مزارعه، مساقات، سرمایه‌گذاری مستقیم، معاملات سلف و جعاله به‌کار می‌گیرند. بانک‌ها می‌توانند اصل سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار را تعهد یا بیمه کنند و منافع حاصل از عملیات مذکور را طبق قرارداد، متناسب با مدت و مبلغ سپرده با رعایت سهم منابع بانک، پس از کسر هزینه‌ها و حق وکالت، بین صاحبان سپرده تقسیم کنند. (میرجلیلی، ۳۶:۱۳۷۴)

سپرده‌های سرمایه‌گذاری

اساس ایجاد بانکداری اسلامی، حذف ربا و توسعه عدالت اجتماعی است. جمهوری اسلامی ایران پس از تصویب قانون بانکداری بدون ربا از ۸ شهریور ۱۳۶۲ به‌عنوان یکی از کشورهای پیشرو در زمینه بانکداری اسلامی مطرح شد. (موسویان، ۴۲:۱۳۸۳)

با توجه به این‌که شالوده و اساس تصویب قانون بانکداری بدون ربا در ایران، حذف بهره و توسعه و گسترش فرهنگ قرض‌الحسنه در بین فعالان اقتصادی و گسیل وجوه سرگردان به بخش‌های مختلف اقتصادی با حداقل هزینه و بر مبنای عدالت اسلامی است، سؤال اصلی این است که: آیا قریب به گذشت سه دهه از تصویب قانون مذکور، به اهداف پیش‌بینی‌شده دست‌یافته‌ایم؟ یکی از راه‌های مهم برای پاسخ شفاف به موارد بالا، بررسی وضع موجود و برآورد سهم قرض‌الحسنه در منابع و مصارف بانک‌هاست. در این مقاله با علم به این‌که پاسخ به هریک از سؤالات بالا خود مبحثی گسترده است، با استفاده از آمارهای رسمی منتشرشده بانک مرکزی، بانک‌ها و مؤسسات اعتباری، تنها به بررسی آمار موجود و سهم قرض‌الحسنه در منابع و مصارف جهت ایجاد انگیزه برای یافتن پاسخ چرایی آن توسط سایر محققان می‌پردازیم.

قرض‌الحسنه و روش‌های تجهیز و تخصیص منابع پولی طبق قانون عملیات بانکی بدون ربا

براساس قانون عملیات بانکی بدون ربا (بهره) مصوب ۱۳۶۲/۶/۸ مجلس شورای اسلامی و آیین‌نامه مرتبط با آن (تصویب‌نامه شماره ۸۱۹۶۲ هیئت وزیران) تحت عنوان آیین‌نامه تجهیز منابع پولی، به بانک‌ها اختیار داده شده تا به دو شیوه سپرده‌های قرض‌الحسنه و سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار، نسبت به تجهیز منابع پولی اقدام کنند. سپرده‌های قرض‌الحسنه در بخش تجهیز منابع به شرح زیر تعریف شده است.

۱- سپرده‌های قرض‌الحسنه

ماده ۱: بانک‌ها تحت هر یک از عناوین زیر به قبول سپرده قرض‌الحسنه مبادرت می‌کنند.

الف- جاری

ب- پس‌انداز

۲- تسهیلات قرض‌الحسنه

آیین‌نامه فصل سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا (بهره) مصوب ۱۳۶۲/۶/۸ مجلس شورای اسلامی را تحت عنوان آیین‌نامه تسهیلات اعطایی بانکی به شرح زیر تصویب کردند.

- مواد عمومی

۱- قرض‌الحسنه؛ ۲- مشارکت مدنی؛ ۳- مشارکت حقوقی؛ ۴- سرمایه‌گذاری مستقیم؛ ۵- مضاربه؛ ۶- معاملات سلف؛ ۷- فروش اقساطی (نسیه) برای تأمین سرمایه در گردش واحدهای تولیدی؛ ۸- فروش اقساطی وسایل تولید، ماشین‌آلات و تأسیسات؛ ۹- فروش اقساطی مسکن؛ ۱۰- اجاره به‌شرط تملیک؛ ۱۱- جعاله؛ ۱۲- مزارعه؛ ۱۳- مساقات.

مشاهده می‌شود که یکی از عقود و اولین آن، عقد قرض‌الحسنه است که طی مواد ۱۵ تا ۱۷ به شرح زیر به آن پرداخته است:

ماده ۱۵: قرض‌الحسنه، عقدی است که به‌موجب آن یکی از طرفین (قرض‌دهنده)، مقدار معینی از مال خود را به‌طرف دیگر (قرض‌گیرنده)، تملیک می‌کند که قرض‌گیرنده مثل یا در صورت عدم امکان، قیمت آن را به قرض دهنده رد کند.

ماده ۱۶: بانک‌ها، به‌منظور تحقق اهداف مقرر در بندهای (۲ و ۹) اصل ۴۳ قانون اساسی و همچنین رفع نیازهای اساسی اشخاص با تخصیص بخشی از منابع خود طبق ضوابطی که به‌تصویب شورای پول و اعتبار و تأیید نخست‌وزیر خواهد رسید، در موارد زیر به پرداخت قرض‌الحسنه مبادرت می‌کنند.

الف- تأمین وسایل و ابزار و سایر امکانات لازم برای ایجاد کار جهت کسانی که فاقد این‌گونه امکانات هستند در شکل تعاونی.
ب- کمک به امر افزایش تولید با تأکید بر تولیدات کشاورزی-دامی-صنعتی.
ج- رفع احتیاجات ضروری

ماده ۱۷: هزینه‌های پرداخت قرض‌الحسنه در هر مورد براساس دستورالعمل بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران محاسبه و از قرض‌گیرنده دریافت خواهد شد.

تخصیص منابع

اصول تخصیص منابع

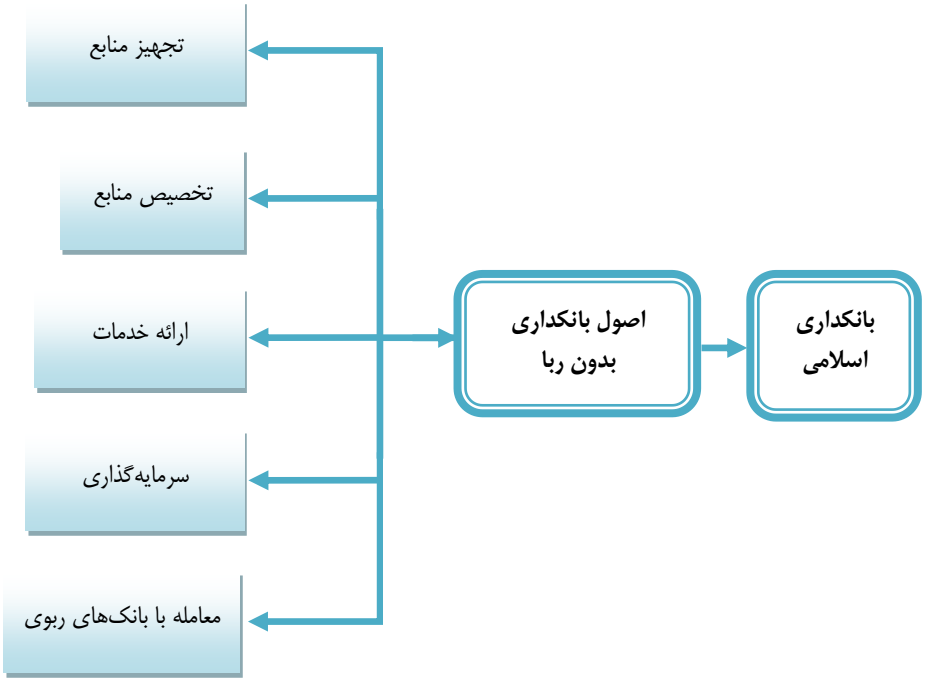
۱- **اصل منفعت:** بانکدار تجاری می‌داند علاوه بر هزینه‌های جاری بایستی رقم عمده‌ای به نام سود یا بهره به سپرده‌گذاران بپردازد و می‌داند به‌جهت شفافیت قابل‌توجه بازار پول و سرمایه، اگر درصد پرداختی نسبت به دیگر نهادهای پولی و بانکی، حتی یک درصد کمتر باشد به مذاق سپرده‌گذاران خوش نیامده، با مراجعه پی‌درپی آنان مواجه خواهد شد و منابع بانک به‌سرعت کاهش خواهد یافت. بر این اساس، ضروری است همانند یک بنگاه تجاری با برنامه‌ریزی دقیق و حساب شده تمام منابع آزاد بانک را تا جایی که امکان دارد -بدون خدشه به اصول دیگر- در بهترین فرصت‌ها به‌کار گرفته، دنبال حداکثرکردن سود بانک باشد.

۲- **اصل امنیت:** این اصل به بانکدار هشدار می‌دهد که نمی‌توان به‌جهت‌رسیدن به‌حداکثر سود، منابع بانک (سپرده‌ها) را به خطر انداخت. این اصل، بانک را از صرف منابع در زمینه‌هایی که اطمینان کافی به بازگشت اصل و فرع منابع ندارد، برحذر می‌دارد. چرا که تاریخ بانکداری به بانک آموخته که یک اشتباه در این زمینه، اعتماد عمومی را سلب کرده و موجب هجوم همزمان صاحبان سپرده خواهد شد. (فراهانی فرد، ۱۹:۱۳۷۸)

۳- **اصل نقدینگی:** چنانچه گفتیم، منابع اصلی بانک را سپرده‌های بانکی تشکیل می‌دهد که صاحبان آن‌ها به‌دلایل مختلف گاه با مراجعه به بانک وجوه خود را مطالبه می‌کنند و با این عمل ثبات منابع را به خطر می‌اندازند. این در حالی است که معمولاً طرح‌های سودآور، بلندمدت و زمان‌بر هستند و به منابع مالی باثبات نیاز دارند. رعایت همزمان اصول مذکور که معمولاً غیر هم‌جهت هستند؛ فکر مدیران و نظریه‌پردازان اقتصاد پول و بانکداری را از زمان‌های دور به خود مشغول کرده و به ارائه نظریه‌هایی منجر شده است. (موسویان: ۴۷:۱۳۸۹)

مدل مفهومی پژوهش

شکل شماره ۱: مدل مفهومی پژوهش

ایرادی که بر الگوی فعلی بانک‌های کشور وارد می‌شود، این است که بانک‌های کشور –اعم از این‌که تجاری باشند یا تخصصی یا ترکیبی از این دو، یعنی بانک‌های جامع– شیوه‌های یکسان را برای تجهیز و تخصیص منابع و ارائه خدمات و سرمایه‌گذاری خود در پیش می‌گیرند و اهداف و انگیزه‌های واقعی افرادی که در این بانک‌ها سپرده‌گذاری می‌کنند یا تسهیلات دریافت می‌نمایند، مبهم است و قابل‌ارزیابی واقعی نخواهد بود. به بیان دیگر، بانک‌ها بر اساس قانون فعلی برای تجهیز منابع خود از سه نوع سپرده (سپرده قرض‌الحسنه جاری، سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز و سپرده سرمایه‌گذاری) استفاده می‌کنند. بنابراین، الگوی کنونی، راهکار و چاره‌ای را برای تنوع‌بخشیدن به تجهیز منابع بانکی از محل سپرده‌پذیری مردمی ارائه نمی‌کند و انگیزه‌های فرد سپرده‌گذار بسته به

این‌که نیت معنوی داشته باشد، تحت عنوان قرض‌الحسنه یا در قالب دریافت حداقل سود، فارغ از درجه‌گذاری قدرت ریسک اقتصادی افراد، تحت عنوان سپرده سرمایه‌گذاری انجام می‌شود.

از سوی دیگر، فرایند تخصیص منابع و اعطای تسهیلات بانکی، از الگوی واحد در تمام بانک‌ها پیروی می‌کند و اعطای تسهیلات به چهار شکل (قرض‌الحسنه، عقود مبادله‌ای، عقود مشارکتی و سرمایه‌گذاری مستقیم) انجام می‌پذیرد که عقود مبادله‌ای شامل قراردادها و تسهیلات فروش اقساطی، اجاره به‌شرط تملیک، سلف، خرید دین و جعاله می‌شود و عقود مشارکتی هم قراردادها و تسهیلات مشارکت مدنی، مشارکت حقوقی، مضاربه، مزارعه و مساقات را دربرمی‌گیرد. چند اشکال بر این فرایند تخصیص وارد است: یک اشکال این است که افراد به‌علت نیازهای متفاوت به تسهیلات برای جبران کمبود سرمایه خود و متناسب با توان بازپرداخت تسهیلات دریافتی، اقدام به دریافت منابع بانکی می‌کنند و ممکن است که در این فرایند جهت‌گیری تخصیص منابع از اهداف اولیه مقرر خارج شود. یا این‌که به‌دلیل آگاه‌نبودن برخی گیرندگان تسهیلات از مبانی حقوقی و قانونی در سال‌های اخیر، بانک‌ها واسطه خوبی بین مردم و سرمایه‌گذاران و فعالان اقتصادی نبوده‌اند. پیچیده‌بودن الگوی کنونی تخصیص منابع بانکی، باعث ناآگاهی عمومی شهروندان شده و مشکلاتی را به‌دنبال دارد؛ شاید تسهیلات دریافتی و بازپرداخت تسهیلات به همراه کارمزد مربوط را نوعی «رباخواری» نظام بانکی قلمداد می‌کنند و به‌دلیل ضرورت و شدت نیاز، به‌ناچار از منابع بانک‌ها استفاده می‌کنند، در حالی که در فکر و عقیده خویش این اقدام را ناموجه می‌دانند.

پیچیده‌بودن الگوی کنونی تخصیص منابع بانکی، باعث ناآگاهی عمومی شهروندان شده و در وضعیت موجود با توجه به دیوانسالاری حاکم و محدودیت در تخصیص منابع، آموزش‌دادن و آگاهی‌بخشیدن به مشتریان بانک‌ها را دشوار، طولانی و با هزینه زیاد همراه می‌سازد که کارآمدی نظام بانکی را زیر سؤال می‌برد. سوم این‌که، اجرای برخی از عقود بانکی، به‌ویژه عقود مشارکتی (مشارکت مدنی، مشارکت حقوقی، مضاربه، مزارعه و مساقات)، در بانک‌های غیرتجاری به‌درستی انجام نمی‌شود و تن‌دادن مشتریان بانک‌ها به استفاده از این نوع تسهیلات بانکی، پیش از آنکه از روی آزادی و آگاهی انتخاب باشد، از روی الزام و تسلیم شدن در برابر تنها راه ممکن است. سرانجام این‌که، نظام حسابرسی و حسابداری بانکداری کنونی، ترکیبی است از حسابداری بدهکار و بستانکار و حسابداری شرکت‌ها و این ابهام را به‌وجود می‌آورد که تخصیص منابع بانکی روند بنگاه‌داری اقتصادی را در پیش می‌گیرد.

آزمون کولموگروف-اسمیرنوف برای بررسی نرمال بودن متغیرها (K-S)

برای استفاده از تکنیک‌های آماری ابتدا باید مشخص شود که داده‌های جمع‌آوری‌شده از توزیع نرمال برخوردار است یا غیرنرمال. چون در صورت نرمال‌بودن توزیع داده‌های جمع‌آوری‌شده برای آزمون فرضیه‌ها می‌توان از آزمون پارامتریک استفاده کرد و در صورت غیرنرمال از آزمون ناپارامتریک. بدین منظور، در این مرحله به بررسی نتایج حاصل از آزمون کولموگراف-اسمیرنوف در مورد هر یک از متغیرهای وابسته و مستقل می‌پردازیم و براساس نتایج حاصل، از آزمون‌های مناسب برای بررسی صحت و سقم فرضیات پژوهش استفاده می‌کنیم.

آزمون فرضیه:

H_0: داده‌ای متغیر دارای توزیع نرمال است.

H_1: داده‌ای متغیر دارای توزیع نرمال است.

با توجه به نتایج جدول شماره (۱)، اگر مقدار سطح معنی‌داری بزرگتر از مقدار خطا باشد؛ فرضیه صفر را نتیجه می‌گیریم و در صورتی که مقدار سطح معنی‌داری از مقدار خطا کوچکتر باشد، فرضیه یک را نتیجه می‌گیریم.

جدول شماره ۱

عامل	سطح معنی‌داری	مقدار خطا	تأیید فرضیه	نتیجه‌گیری
تجهیز منابع (متغیر مستقل)	۰/۰۰۰	۰/۰۵	H1	غیرنرمال
تخصیص منابع (متغیر مستقل)	۰/۰۰۰	۰/۰۵	H1	غیرنرمال
ارائه خدمات بر کاهش ربا (متغیر مستقل)	۰/۰۰۰	۰/۰۵	H1	غیرنرمال
سرمایه‌گذاری (متغیر مستقل)	۰/۰۰۰	۰/۰۵	H1	غیرنرمال
معامله با بانک‌های ربوی (متغیر مستقل)	۰/۰۰۰	۰/۰۵	H0	غیرنرمال
کاهش ربا (متغیر وابسته)	۰/۰۰۰	۰/۰۵	H0	غیرنرمال

با توجه به نتایج جدول شماره (۱)، سطح معنی‌داری برای تمام مؤلفه‌ها کوچکتر از مقدار خطا ۰/۰۵ است. در نتیجه، این متغیرها دارای توزیع غیرنرمال هستند؛ بنابراین، برای بررسی همبستگی بین این متغیرها از ضریب همبستگی اسپیرمن استفاده می‌کنیم.

بررسی فرضیه پژوهش براساس معادلات ساختاری (مدل رگرسیون)

فرضیه اول: رویکرد بانکداری اسلامی از طریق روش تجهیز منابع بر کاهش ربا در بانک تأثیر معناداری دارد.

حال با استفاده از spss به پردازش مدل خط رگرسیون بین این دو متغیر می‌پردازیم که به‌صورت زیر در نظر گرفته می‌شود.

Y: کاهش ربا

$Y=a+\beta X+\boldsymbol{\varepsilon}$

X: تجهیز منابع

بررسی معناداری مدل خطی

جدول شماره ۲: محاسبه معنی‌دار بودن رگرسیون به‌وسیله آزمون F

مدل	درجه آزادی	میانگین مربعات خطا	آماره فیشر	p-value (sig)
رگرسیون	۱	۱۷۳۱۸/۶۸۱	۴۶۲/۱۶۶	۰/۰۰۰
خطا	۲۰۹	۳۷/۴۷۳		
کل	۲۱۰			

با توجه به جدول شماره (۲)، سطح معناداری محاسبه شده برای این آمار برابر با (۰/۰۰۰) بوده که کمتر از ۰/۰۵ است و نشان‌دهنده رابطه خطی بین بانکداری ربوی و کاهش رباست.

R	R square
۰/۷۴۰	۰/۵۴۷

مقدار تعیین R square این مدل براساس خروجی، برابر با ۰/۵۴۷ است که مقدار آن نزدیک به یک است و معنادار بودن مدل خطی را تأیید می‌کند. همچنین، مقدار R square بیان‌کننده این مطلب است که ۵۴/۷ درصد از تغییرات بین تجهیز منابع بر کاهش ربا تأثیرگذار است.

جدول شماره ۳: محاسبه معادله رگرسیون بعد از کاهش ربا

مدل	ضرایب غیراستاندارد		ضرایب استاندارد	t	سطح معناداری
	B	Error std	ضریب بتا		
مقدار ثابت	۳۱/۹۰۰	۱/۴۷۳	۰/۷۴۰	۲۱/۶۵۹	۰/۰۰۰
تجهیز منابع	۲/۲۴۵	۰/۱۰۴		۲۱/۴۹۸	۰/۰۰۰

متغیر وارد شده در معادله رگرسیون، هسته اصلی تحلیل رگرسیون است که در جدول شماره (۳) آمده است. معادله رگرسیون را می‌توان با استفاده از ستون ضرایب استاندارد نشده به‌شرح زیر محاسبه کرد:

(تجهیز منابع) ۲/۲۴۵+۳۱/۹۰۰ = کاهش ربا

مقدار عرض از مبدأ برآورد شده برابر با ۳۱/۹۰۰ و شیب خط برآورد شده برابر با ۲/۲۴۵ است که هر دو آن‌ها در سطح a=0/05 معنی‌دار هستند؛ زیرا p-value (sig) مربوط به هر دو کمتر از ۰/۰۵ است. از طرفی، با ارتقا یک واحد از هر متغیر مستقل به میزان ضرایب نوشته شده، متغیر وابسته ارتقا خواهد یافت. به بیان دیگر، با انجام‌دادن امور مربوط به بانکداری ربوی، ۲/۲۴۵ کاهش ربا ارتقا خواهد یافت که در نتیجه، ارتباط مثبت دارد.

فرضیه دوم: رویکرد بانکداری اسلامی از طریق روش تخصیص منابع بر کاهش ربا در بانک تأثیر معناداری دارد.

حال با استفاده از spss به پردازش مدل خط رگرسیون بین این دو متغیر می‌پردازیم که به‌صورت زیر در نظر گرفته می‌شود.

Y: کاهش ربا

$Y=a+\beta X+\boldsymbol{\varepsilon}$

X: تخصیص منابع

بررسی معناداری مدل خطی

جدول شماره ٤: محاسبه معنی‌دار بودن رگرسیون به‌وسیله آزمون F

مدل	درجه آزادی	میانگین مربعات خطا	آماره فیشر	p-value (sig)
رگرسیون	۱	۲۰۴۶۳/۰۴۹	۶۹۹/۷۹۴	۰/۰۰۰
خطا	۳۸۲	۲۹/۲۴۲		
کل	۳۸۳			

با توجه به جدول شماره (۴)، سطح معناداری محاسبه شده برای این آمار برابر با (۰/۰۰۰) بوده که کمتر از ۰/۰۵ است و نشان‌دهنده رابطه خطی بین تخصیص منابع و کاهش رباست.

R	R square
۰/۸۰۴	۰/۶۴۷

مقدار تعیین R square این مدل براساس خروجی برابر با ۰/۶۴۷ است که مقدار آن نزدیک به یک است و معناداربودن مدل خطی را تأیید می‌کند. همچنین، مقدار R square بیان‌کننده این مطلب است که ۶۴/۷ درصد از اعمال تخصیص منابع بر کاهش ربا تأثیرگذارتر است.

جدول شماره ٥: محاسبه معادله رگرسیون بعد از تخصیص منابع

مدل	ضرایب غیراستاندارد		ضرایب استاندارد	t	سطح معناداری
	B	Error std	ضریب بتا		
مقدار ثابت	۲۱/۹۷۱	۱/۵۶۹	۰/۸۰۴	۱۳/۹۹۹	۰/۰۰۰
تخصیص منابع	۱/۶۵۶	۰/۰۶۳		۲۶/۴۵۴	۰/۰۰۰

متغیر وارد شده در معادله رگرسیون، هسته اصلی تحلیل رگرسیون است که در جدول شماره (۵) آمده است. معادله رگرسیون را می‌توان با استفاده از ستون ضرایب استاندارد نشده به شرح زیر محاسبه کرد:

(تخصیص منابع) ۱/۶۵۶+۲۱/۹۷۱= کاهش ربا

مقدار عرض از مبدأ برآورد شده برابر با ۲۱/۹۷۱ و شیب خط برآورد شده برابر با ۱/۶۵۶ است که هر دو آن‌ها در سطح a=0/05 معنی‌دار هستند؛ زیرا p-value (sig) مربوط به هر دو کمتر از ۰/۰۵ است. از طرفی، با ارتقا یک واحد از هر متغیر مستقل به میزان ضرایب نوشته شده، متغیر وابسته ارتقا خواهد یافت. به بیان دیگر، با ارتقا تخصیص منابع، ۱/۶۵۶ کاهش ربا ارتقا خواهد یافت که در نتیجه، ارتباط مثبت دارد.

فرضیه سوم: رویکرد بانکداری اسلامی از طریق روش ارائه خدمات بر کاهش ربا در بانک تأثیر معناداری دارد.

حال با استفاده از spss به پردازش مدل خط رگرسیون بین این دو متغیر می‌پردازیم که به‌صورت زیر در نظر گرفته می‌شود.

Y: کاهش ربا

$Y=a+\beta X+\varepsilon$

X: ارائه خدمات

بررسی معناداری مدل خطی

جدول شماره ٦: محاسبه معنی‌داربودن رگرسیون به‌وسیله آزمون F

مدل	درجه آزادی	میانگین مربعات خطا	آماره فیشر	p-value (sig)
رگرسیون	۱	۱۰۶۲۵/۸۱۷	۱۹۳/۲۲۰	۰/۰۰۰
خطا	۳۸۲	۵۴/۹۹۳		
کل	۳۸۳			

با توجه به جدول شماره (۶)، سطح معناداری محاسبه‌شده برای این آمار برابر با (۰/۰۰۰) بوده که کمتر از ۰/۰۵ است که نشان‌دهنده رابطه خطی بین ارائه خدمات و کاهش رباست.

R	R square
۰/۵۸۰	۰/۳۳۶

مقدار تعیین R square این مدل بر اساس خروجی برابر با ۰/۳۳۶ است که مقدار آن نزدیک به یک است و معناداربودن مدل خطی را تأیید می‌کند. همچنین، مقدار R square بیان‌کننده این مطلب است که ۳۳/۶ درصد از کاهش ربا تحت تأثیر ارائه خدمات است.

جدول شماره ۷: محاسبه معادله رگرسیون بعد از ارائه خدمات و کاهش ربا

مدل	ضرایب غیراستاندارد		ضرایب استاندارد	t	سطح معناداری
	B	Error std	ضریب بتا		
مقدار ثابت	۴۳/۵۶۴	۱/۴۳۷	۰/۵۸۰	۳۰/۳۰۶	۰/۰۰۰
ارائه خدمات	۱/۷۹۶	۰/۱۲۹		۱۳/۹۰۰	۰/۰۰۰

متغیر وارد شده در معادله رگرسیون، هسته اصلی تحلیل رگرسیون است که در جدول شماره (۷) آمده است. معادله رگرسیون را می‌توان با استفاده از ستون ضرایب استاندارد نشده به شرح زیر محاسبه کرد:

(ارائه خدمات) ۱/۷۹۶+۴۳/۵۶۴= کاهش ربا

مقدار عرض از مبدأ برآورد شده برابر با ۴۳/۵۶۴ و شیب خط برآورد شده برابر با ۱/۷۹۶ است که هر دو آن‌ها در سطح a=0/05 معنی‌دار هستند؛ زیرا، p-value (sig) مربوط به هردو کمتر از ۰/۰۵ است. از طرفی، با ارتقا یک واحد از هر متغیر مستقل به میزان ضرایب نوشته شده، متغیر وابسته ارتقا خواهد یافت. به بیان دیگر، با ارتقا ارائه خدمات، ۱/۷۹۶ کاهش ربا ارتقا خواهد یافت که در نتیجه، ارتباط مثبت دارد.

فرضیه چهارم: رویکرد بانکداری اسلامی از طریق روش سرمایه‌گذاری بر کاهش ربا در بانک تأثیر معناداری دارد.

حال با استفاده از spss به پردازش مدل خط رگرسیون بین این دو متغیر می‌پردازیم که به‌صورت زیر در نظر گرفته می‌شود.

Y: کاهش ربا

$Y=a+\beta X+\boldsymbol{\varepsilon}$

X: روش سرمایه‌گذاری

بررسی معناداری مدل خطی

جدول شماره ۸: محاسبه معنی‌دار بودن رگرسیون به‌وسیله آزمون F

مدل	ضرایب غیراستاندارد		ضرایب استاندارد	t	سطح معناداری
	B	Error std	ضریب بتا		
مقدار ثابت	۴۵/۶۹۴	۱/۸۲۴		۲۵/۰۵۴	۰/۰۰۰
روش سرمایه‌گذاری	۱/۵۴۹	۰/۱۶۰	۰/۴۴۳	۹/۶۵۷	۰/۰۰۰

با توجه به جدول شماره (۸)، سطح معناداری محاسبه‌شده برای این آمار برابر با (۰/۰۰۰) بوده که کمتر از ۰/۰۵ است که نشان‌دهنده رابطه خطی بین روش سرمایه‌گذاری و کاهش رباست.

R	R square
۰/۴۴۳	۰/۱۹۶

مقدار تعیین R square این مدل براساس خروجی برابر با ۰/۱۹۶ است که مقدار آن نزدیک به یک است و معناداربودن مدل خطی را تأیید می‌کند. همچنین، مقدار R square بیان‌کننده این مطلب است که ۱۹/۶ درصد از روش‌های سرمایه‌گذاری بر کاهش ربا تأثیرگذار است.

جدول شماره ۹: محاسبه معادله رگرسیون بعد از روش سرمایه‌گذاری بر کاهش ربا

مدل	درجه آزادی	میانگین مربعات خطا	آماره فیشر	p-value (sig)
رگرسیون	۱	۶۲۰۷/۰۸۷	۹۳/۲۵۴	۰/۰۰۰
خطا	۳۸۲	۶۶/۵۶۱		
کل	۳۸۳			

متغیر وارد شده در معادله رگرسیون، هسته اصلی تحلیل رگرسیون است که در جدول شماره (۹) آمده است. معادله رگرسیون را می‌توان با استفاده از ستون ضرایب استاندارد نشده به‌شرح زیر محاسبه کرد:
(روش سرمایه‌گذاری) ۱/۵۴۹+۴۵/۶۹۴= کاهش ربا

مقدار عرض از مبدأ برآورد شده برابر با ۴۵/۶۹۴ و شیب خط برآورد شده برابر با ۱/۵۴۹ است که هر دو آن‌ها در سطح a=0/05 معنی‌دار هستند؛ زیرا، p-value (sig) مربوط به هردو کمتر از ۰/۰۵ است. از طرفی، با ارتقا یک واحد از هر متغیر مستقل به میزان ضرایب نوشته شده، متغیر وابسته ارتقا خواهد یافت. به بیان دیگر، با ارتقا روش‌های سرمایه‌گذاری، ۱/۵۴۹ کاهش ربا ارتقا خواهد یافت که در نتیجه، ارتباط مثبت دارد.

فرضیه پنجم: رویکرد بانکداری اسلامی از طریق معامله با بانک‌های ربوی بر کاهش ربا در بانک تأثیر معناداری دارد.

حال با استفاده از spss به پردازش مدل خط رگرسیون بین این دو متغیر می‌پردازیم که به‌صورت زیر در نظر گرفته می‌شود.

Y: کاهش ربا

$Y=a+\beta X+\varepsilon$

X: معامله با بانک‌های ربوی

بررسی معناداری مدل خطی

جدول شماره ۱۰: محاسبه معنی‌دار بودن رگرسیون به‌وسیله آزمون F

مدل	درجه آزادی	میانگین مربعات خطا	آماره فیشر	p-value (sig)
رگرسیون	۱	۲۰۴۶۳/۰۴۹	۶۹۹/۷۹۴	۰/۰۰۰
خطا	۳۸۲	۲۹/۲۴۲		
کل	۳۸۳			

با توجه به جدول شماره (۱۰)، سطح معناداری محاسبه شده برای این آمار برابر با (۰/۰۰۰) بوده که کمتر از ۰/۰۵ است که نشان‌دهنده رابطه خطی بین معامله با بانک‌های ربوی و کاهش رباست.

R	R square
۰/۸۰۴	۰/۶۴۷

مقدار تعیین R square این مدل براساس خروجی برابر با ۰/۶۴۷ است که مقدار آن نزدیک به یک است و معناداربودن مدل خطی را تأیید می‌کند. همچنین، مقدار R square بیان‌کننده این مطلب است که ۶۴/۷ درصد از نوع معامله با بانک‌های ربوی بر کاهش ربا تأثیرگذار است.

جدول شماره ۱۱: محاسبه معادله رگرسیون بعد از معامله با بانک‌های ربوی و کاهش ربا

مدل	ضرایب غیراستاندارد		ضرایب استاندارد	t	سطح معناداری
	B	Error std	ضریب بتا		
مقدار ثابت	۲۱/۹۷۱	۱/۵۶۹	۰/۸۰۴	۱۳/۹۹۹	۰/۰۰۰
معامله با بانک‌های ربوی	۱/۶۵۶	۰/۰۶۳		۲۶/۴۵۴	۰/۰۰۰

متغیر وارد شده در معادله رگرسیون، هسته اصلی تحلیل رگرسیون است که در جدول شماره (۱۱) آمده است. معادله رگرسیون را می‌توان با استفاده از ستون ضرایب استاندارد نشده به شرح زیر محاسبه کرد:

(معامله با بانک‌های ربوی) ۱/۶۵۶+۲۱/۹۷۱= کاهش ربا

مقدار عرض از مبدأ برآورد شده برابر با ۲۱/۹۷۱ و شیب خط برآورد شده برابر با ۱/۶۵۶ است که هر دو آن‌ها در سطح a=0/05 معنی‌دار هستند؛ زیرا، p-value (sig) مربوط به هر دو کمتر از ۰/۰۵ است. از طرفی، با ارتقا یک واحد از هر متغیر مستقل به میزان ضرایب نوشته شده، متغیر وابسته ارتقا خواهد یافت. به بیان دیگر، با ارتقا معامله با بانک‌های ربوی، ۱/۶۵۶ میزان کاهش ربا ارتقا خواهد یافت که در نتیجه، ارتباط مثبت دارد.

نتیجه‌گیری

براساس پژوهش حاضر که در راستای بررسی چالش‌ها و راهکارهای جلوگیری از رباخواری در بانک‌هاست، ابتدا، به کلیاتی درباره موضوع تحقیق پرداخته‌ایم که در آن دیدگاه‌ها و الگوی پیشنهادی شهید صدر نیز مورد بررسی قرار گرفته و طبق آن، عملکردهای بانکداری بدون ربا به‌صورت الگویی کاربردی و مؤثر ارائه شده است. در این الگو، مواردی از قبیل تجهیز منابع پولی، تخصیص منابع

پولی، ارائه خدمات بانکی، سرمایه‌گذاری و معامله با بانک‌های ربوی پیشنهاد شده که می‌تواند بر عملکرد نظام بانکداری بدون ربا یا همان بانکداری اسلامی نیز تأثیر چشمگیری بگذارد.

سپس، وجه تمایز میان بانکداری غیرربوی با ربوی در حضور کامل یا حداکثری آن در بخش حقیقی اقتصاد بیان شده و نخستین نوشته‌های پیرامون بانکداری بدون بهره، بر استفاده از عقد مضاربه تأکید دارد. مضاربه نزد پاره‌ای از اهل سنت اختصاص به تجارت ندارد و قابلیت آن را دارد که در تمامی موارد مشارکت کار و سرمایه از آن استفاده شود. مطابق با تحقیقات صورت گرفته و نتیجه آن، افرادی که وجوهی به‌عنوان تسهیلات از بانک‌ها دریافت می‌کنند، باید بر اساس قرارداد، وجوه را در امور خاصی صرف کنند؛ بنابراین، اصلی‌ترین هدف مؤسسات اقتصادی از انجام‌دادن فرایند ارزشیابی، اطمینان یافتن از صحت و سقم عملکرد نهادهایی است که با هدف سودآوری، در یک فضای رقابتی به فعالیت می‌پردازند.

بررسی نتایج حاصل از یافته‌های پژوهش براساس فرضیات پژوهش

طی هر تحقیق، محقق به‌دنبال‌یافتن پاسخی برای سؤالات خود در آن تحقیق است؛ بنابراین، در قالب نتیجه‌گیری، تمامی اطلاعات کسب شده مورد بررسی قرارگرفته و از میان آن‌ها جواب‌هایی متناسب با سؤالات استخراج می‌شود. در این تحقیق، ملاک جامعه آماری، متخصصان و کارشناسان خبره بانک است که متشکل از ۴۶۰ نفر بوده‌اند. از بین آن‌ها تعداد ۲۱۰ نفر به‌عنوان نمونه آماری انتخاب شدند.

در این بخش از تحقیق، با استفاده از آزمون‌های آماری و تجزیه و تحلیل‌های صورت گرفته، به نتایج حاصل از آن‌ها اشاره می‌شود و در ادامه نتایج کلی اخذ شده از پژوهش، بیان می‌شود.

فرضیه اول: رویکرد بانکداری اسلامی از طریق روش تجهیز منابع بر کاهش ربا در بانک تأثیر معناداری دارد.

برای تحلیل فرضیه بالا، معادله ساختاری براساس آزمون رگرسیون، میان رویکرد بانکداری اسلامی از طریق روش تجهیز منابع بر کاهش ربا را محاسبه می‌کنیم. سطح معناداری محاسبه‌شده برای این آمار برابر با (۰/۰۰۰) بوده که کمتر از ۰/۰۵ است که نشان‌دهنده رابطه خطی بین بانکداری ربوی و کاهش رباست. مقدار تعیین R square این مدل براساس خروجی برابر با ۰/۵۴۷ است که مقدار آن نزدیک به یک است و معناداربودن مدل خطی را تأیید می‌کند. همچنین، مقدار R square بیان‌کننده این مطلب است که ۵۴/۷ درصد از تغییرات بین تجهیز منابع بر کاهش ربا تأثیرگذار است.

این فرضیه با نتایج تحقیق صمصامی و توکلی (۱۳۹۱) همسو است. آن‌ها در تحقیق خود به این نتیجه رسیدند که در اجرای تعهدات در مرحله تجهیز سپرده‌ها، پرداخت ربا انجام نمی‌گیرد.

فرضیه دوم: رویکرد بانکداری اسلامی از طریق روش تخصیص منابع بر کاهش ربا در بانک تأثیر معناداری دارد.

برای تحلیل فرضیه بالا، معادله ساختاری براساس آزمون رگرسیون، میان رویکرد بانکداری اسلامی از طریق روش تخصیص منابع بر کاهش ربا را محاسبه می‌کنیم. سطح معناداری محاسبه شده برای این آمار برابر با (۰/۰۰۰) بوده که کمتر از ۰/۰۵ است که نشان‌دهنده رابطه خطی بین تخصیص منابع و کاهش رباست.

مقدار تعیین R square این مدل براساس خروجی برابر با ۰/۶۴۷ است که مقدار آن نزدیک به یک است و معنادار بودن مدل خطی را تأیید می‌کند. همچنین، مقدار R square بیان‌کننده این مطلب است که ۶۴/۷ درصد از اعمال تخصیص منابع بر کاهش ربا تأثیرگذارتر است.

این فرضیه با نتایج پژوهش نصرآبادی (۱۳۸۷) همسو است. وی بیان می‌کند چون در قانون «بانکداری بدون ربا»، عقد مشارکت تنها در طرف تخصیص منابع به کار رفته، به این نتیجه رسیده است که عقد مشارکت می‌تواند بر بانکداری بدون ربا در تخصیص منابع تأثیر مثبت و معناداری داشته باشد.

فرضیه سوم: رویکرد بانکداری اسلامی از طریق روش ارائه خدمات بر کاهش ربا در بانک تأثیر معناداری دارد.

برای تحلیل فرضیه بالا، معادله ساختاری براساس آزمون رگرسیون، میان رویکرد بانکداری اسلامی از طریق روش ارائه خدمات بر کاهش ربا را محاسبه می‌کنیم. سطح معناداری محاسبه شده برای این آمار برابر با (۰/۰۰۰) بوده که کمتر از ۰/۰۵ است که نشان‌دهنده رابطه خطی بین ارائه خدمات و کاهش رباست. مقدار تعیین R square این مدل براساس خروجی برابر با ۰/۳۳۶ است که مقدار آن نزدیک به یک است و معناداربودن مدل خطی را تأیید می‌کند. همچنین، مقدار R square بیان‌کننده این مطلب است که ۳۳/۶ درصد از کاهش ربا تحت تأثیر ارائه خدمات است؛ بنابراین، بین این دو متغیر رویکرد بانکداری اسلامی از طریق روش ارائه خدمات بر کاهش ربا رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

این فرضیه با نتایج پژوهش سرآبادانی (۱۳۸۵) همسو است. وی نیز در تحقیق خود بیان می‌کند که ارائه خدمات یکی از راهکارهایی است که در یک دوره بلندمدت باید اجرا شود که زمینه‌های

انجام‌دادن گناه ربا را در جامعه از بین ببرد یا آن را به‌شدت کاهش دهد. یکی از گناهانی که مانع پیشرفت و باعث نابودی جامعه و افراد آن می‌شود، رباخواری است. در بسیاری از مؤسسه‌های بانکی به‌راحتی عملیات رباخواری صورت می‌پذیرد. تبعیض‌ها و نظام غلط بانکی موجب شده تا بازار آزاد و غیررسمی پول ایجاد شود که رباخواری و ربادهی در آن شیوع یافته است.

فرضیه چهارم: رویکرد بانکداری اسلامی از طریق روش سرمایه‌گذاری بر کاهش ربا در بانک تأثیر معناداری دارد.

برای تحلیل فرضیه بالا، معادله ساختاری براساس آزمون رگرسیون، میان رویکرد بانکداری اسلامی از طریق روش سرمایه‌گذاری بر کاهش ربا را محاسبه می‌کنیم. سطح معناداری محاسبه‌شده برای این آمار برابر با (۰/۰۰۰) بوده که کمتر از ۰/۰۵ است که نشان‌دهنده رابطه خطی بین روش سرمایه‌گذاری و کاهش رباست.

مقدار تعیین R square این مدل براساس خروجی برابر با ۰/۱۹۶ است که مقدار آن نزدیک به یک است و معناداربودن مدل خطی را تأیید می‌کند. همچنین، مقدار R square بیان‌کننده این مطلب است که ۱۹/۶ درصد از روش‌های سرمایه‌گذاری بر کاهش ربا تأثیرگذار است؛ بنابراین، بین این دو متغیر رویکرد بانکداری اسلامی از طریق روش سرمایه‌گذاری بر کاهش ربا رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

نتایج این فرضیه با نتایج فراهان (۱۳۸۷) همسو است. وی بیان می‌کند، یکی از مسئولیت‌های سنگین بانک‌های مرکزی، انتخاب سیاست‌های پولی مناسب با وضعیت اقتصادی کشورها و اجرای آن از طریق ابزارهای کارآمد است. از آنجا که غالب ابزارهای سیاست‌های پولی مبتنی بر بهره است، بعد از تغییر نظام بانکی و اجرای قانون عملیات بانکداری بدون ربا، این نگرانی در محافل علمی و اجرایی به وجود آمد که بانک مرکزی در اجرای سیاست‌های پولی دچار اختلال خواهد شد؛ اما، با اجرای آن حداقل بانکداری بدون ربا بهتر کار خود را شروع خواهد کرد.

فرضیه پنجم: رویکرد بانکداری اسلامی از طریق معامله با بانک‌های ربوی بر کاهش ربا در بانک تأثیر معناداری دارد.

برای تحلیل فرضیه بالا، معادله ساختاری براساس آزمون رگرسیون، میان رویکرد بانکداری اسلامی از طریق معامله با بانک‌های ربوی بر کاهش ربا را محاسبه می‌کنیم. سطح معناداری محاسبه شده برای این آمار برابر با (۰/۰۰۰) بوده که کمتر از ۰/۰۵ است که نشان‌دهنده رابطه خطی بین معامله با بانک‌های ربوی و کاهش رباست. مقدار تعیین R square این مدل براساس خروجی برابر با

۰/۶۴۷ است که مقدار آن نزدیک به یک است و معناداربودن مدل خطی را تأیید می‌کند. همچنین، مقدار R square بیان‌کننده این مطلب است که ۶۴/۷ درصد از نوع معامله با بانک‌های ربوی بر کاهش ربا تأثیرگذار است؛ بنابراین، بین این دو متغیر رویکرد بانکداری اسلامی از طریق معامله با بانک‌های ربوی بر کاهش ربا رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

پیشنهادهای مبتنی بر فرضیات

همان‌طور که در آزمون فرضیه اول مشاهده کردیم، متغیر تجهیز منابع تأثیر معناداری بر کاهش ربا در بانک‌ها دارد؛ بنابراین، پیشنهاد می‌شود بانک‌ها بیشتر از منابع قرض‌الحسنه و جاری در تجهیز منابع خود استفاده کنند. با توجه به نتایج حاصل از بررسی فرضیه اول مبنی بر تجهیز منابع که از این فرضیه استخراج شده‌اند، می‌توان گفت که بانک‌ها می‌توانند از موارد زیر استفاده کنند:

۱- **سپرده جاری (قرض بدون بهره):** مطابق این الگو، بانک، سپرده‌های جاری را براساس قرض بدون بهره از سپرده‌گذاران دریافت کرده و عندالمطالبه به آنان یا به هر کسی که آنان حواله می‌دهند (چک به نام او می‌نویسند)، می‌پردازد؛

۲- **سپرده پس‌انداز (وکالت):** پس‌اندازهای مردم را به‌صورت وکالت تحویل گرفته، با آن‌ها به عملیات مضاربه می‌پردازد و در پایان سال مالی، متناسب با مانده و مدت سپرده‌ها، به سپرده‌گذاران سود می‌دهد. سپرده‌گذار حق دارد هر زمان که بخواهد سپرده‌اش را پس بگیرد و سود چنین سپرده‌هایی براساس قراردادهای وکالت و مضاربه، انتظاری و متغیر است؛

۳- **سپرده مدت‌دار (وکالت):** ماهیت این سپرده همانند سپرده پس‌انداز است با این تفاوت که سپرده‌گذار، طبق زمان‌بندی مشخص، حق برداشت از حساب را دارد. مطابق الگوی شهید صدر، بانک بخشی از سود حاصل از به‌کارگیری سپرده‌های پس‌انداز و مدت‌دار را به‌صورت حق‌الوکاله برمی‌دارد و بقیه را به سپرده‌گذار می‌دهد و مبلغ حق‌الوکاله بین دو حساب متفاوت است.

۱- با توجه به نتایج حاصل از بررسی فرضیه دوم مبنی بر تخصیص منابع که از این فرضیه استخراج شده‌اند، می‌توان گفت که بانکداری ربوی منابع حاصل از سپرده‌های جاری، پس‌انداز و ثابت را پس از کسر ذخایر قانونی و نقدینگی، از طریق وام و اعتبار در اختیار سرمایه‌گذاران و مصرف‌کنندگان می‌گذارد. از آنجا که ماهیت فقهی وام و اعتبارات، قرض با بهره و رباست، قابل استفاده در بانکداری بدون ربا نیست. برای این منظور باید بانک‌ها به سراغ قراردادهای دیگری بروند که عبارتند از: مضاربه برای سرمایه‌گذاران و اعطای مضاربه در جایگاه صاحب سرمایه در رشته‌های

گوناگون تولیدی و تجاری که سود حاصل از آن فعالیت اقتصادی را با آن شریک می‌شوند. مورد بعدی اعطای مضاربه در جایگاه وکیل صاحب سرمایه است که بانک بدون ربا مانده مؤثر سپرده‌های پس‌انداز و ثابت را در مقام وکیل سپرده‌گذار در اختیار سرمایه‌گذاران بخش‌های تولیدی و تجاری می‌گذارد و به وکالت از طرف سپرده‌گذاران در سود فعالیت‌های اقتصادی با سرمایه‌گذاران شریک می‌شود. در این صورت، سپرده‌گذار در جایگاه صاحب سرمایه، سرمایه‌گذار در مقام عامل مضاربه و بانک در جایگاه وکیل ایفای نقش می‌کنند. همچنین، بانک می‌تواند از وام‌های بدون بهره به افرادی که سرمایه‌گذاری و پس‌انداز کرده‌اند و نیز می‌تواند از نقدکردن سندهای تجاری استفاده کند. همچنین، بانک‌ها می‌توانند از مرابحه (که در بانکداری بدون ربا در کشور اردن استفاده می‌شود) استفاده کنند. در این روش، بانک کالاهای مورد نیاز مشتریان را به سفارش آن‌ها خریده، به‌صورت نسیه همراه با سود معین به آنان می‌فروشد. همان‌طور که در آزمون فرضیه دوم مشاهده کردیم، متغیر تخصیص منابع تأثیر معناداری بر کاهش ربا در بانک‌ها دارد؛ بنابراین، پیشنهاد می‌شود بانک‌ها از صکوک، عقود مضاربه، مشارکت و استفاده عملی از پارادایم بانکداری مشارکت در سود و زیان در بخش تخصیص منابع خود استفاده کنند.

۲- با توجه به نتایج حاصل از بررسی فرضیه سوم که از این فرضیه استخراج شده‌اند، می‌توان گفت که مشتریان از خدمات نوین بانک ملی از قبیل خدمات سحاب، خدمات دستگاه‌های خودپرداز، خدمات دستگاه‌های pos به میزانی بیش از حد متوسط استفاده می‌کنند. از سوی دیگر، بیشتر مشتریان با خدماتی مانند خدمات تلفن‌بانک، خدمات اینترنتی (سامانه سبا) و خدمات ساتنا ناآشنا هستند و از این خدمات کمتر از حد متوسط استفاده می‌کنند؛ بنابراین، پیشنهاد می‌شود با روش‌های مختلفی نظیر تبلیغات تلویزیونی نحوه استفاده از این خدمات را به مشتریان آموزش دهند. همچنین، می‌توان در شعب بزرگ، یک باجه به‌منظور آموزش عملی خدمات همراه‌بانک و خدمات اینترنتی اختصاص داد. به این صورت که بسیاری از کارهای بانکی مانند پرداخت قبوض، اطلاع از موجودی حساب و تغییر رمز با استفاده از دستگاه‌های خودپرداز، توسط خود مشتری و با راهنمایی کارمند بانک صورت پذیرد.

۳- با توجه به نتایج حاصل از بررسی فرضیه چهارم که از این فرضیه استخراج شده‌اند، می‌توان گفت که بانک‌ها گاهی با مازاد منابع مواجه می‌شوند. در این مواقع، بانک‌ها می‌توانند منابع مازاد خود را به سرمایه‌گذاری در خرید و نگهداری اوراق بهادار اختصاص داده تا از محل عایدی آن اوراق، سود سپرده‌ها را بپردازند؛ یعنی، بانک‌ها می‌توانند نظیر اشخاص سرمایه‌گذاری کنند مانند اوراق

قرضه. همچنین، بانک می‌تواند به‌عنوان شریک افراد در طرح‌های تجاری، مشارکت کرده و سهم خود را از میزان سرمایه و نیز میزان سود مشارکتی مشخص کند.

۴- با توجه به نتایج حاصل از بررسی فرضیه پنجم مبنی بر معامله با بانک‌های ربوی که از این فرضیه استخراج شده‌اند، می‌توان گفت بانک مرکزی و بانک‌های دولتی، هر یک جزئی از کل نظام حکومت هستند و هر یک وظیفه‌ای از وظایف دولت را برعهده دارند و درآمدهای آنان در خدمت دولت قرار می‌گیرد و خسارات بانک‌های دولتی نیز توسط دولت جبران می‌شود. در نتیجه، تعهدات و التزامات آن‌ها به مردم، در حقیقت تعهدات دولت به مردم است و بانک‌ها به‌عنوان شعبه‌ای از دولت، طرف قرارداد واقع می‌شوند؛ بنابراین، رد و بدل پول یا کالا بین آن‌ها، معاملات شرعی و عرفی است. در نتیجه، این نوع از داد و ستدها مشمول احکام معاملات ربوی نخواهد شد. همچنین، می‌توان گفت دولت با پرداخت بدهی‌های خود به بانک‌ها و نیز با صدور مجوز به‌منظور سرمایه‌گذاری در بانک‌های خارج از کشور و حضور سرمایه‌گذاران جهت سرمایه‌گذاری در داخل کشور می‌تواند امکان رونق اقتصادی را فراهم کند.

منابع و مآخذ

۱- ابونوری، اسماعیل؛ سپانلو، هادی. (۱۳۸۴). «***تجزیه و تحلیل آثار عوامل درون‌سازمانی بر جذب سپرده‌های بانکی (مطالعه موردی: بانک ملت تهران)***». دو ماهنامه علمی-پژوهشی دانشگاه شاهد. سال دوازدهم، شماره ۱۴، ۶۷-۷۲.

۲- احمدی، علی‌محمد؛ صفرزاده، اسمائیل. (۱۳۸۴). «***پول، ارز و بانکداری***». همدان: نور علم.

۳- اسدی، داراب. (۱۳۸۶). «***بررسی عوامل کلیدی موفقیت بانک‌ها در جذب منابع غیرتعهدی***». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. مؤسسه عالی آموزش بانکداری ایران.

۴- انوری‌نیا، رضا. (۱۳۷۹). «***بررسی تأثیر استفاده از دستگاه‌های خودپرداز بر جذب سپرده و بهای تمام شده خدمات بانکی در بانک سپه***». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. مؤسسه عالی آموزش بانکداری ایران.

۵- آتش‌پور، حمید؛ کاظمی، احسان. (۱۳۸۹). «***تعریف تبلیغات***». هفته‌نامه بین‌المللی اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، هنری مشرق‌زمین. تاریخ دسترسی ۱۳۸۸/۰۸/۱۵. ص. ۱۴-۱.

۶- حسینی‌مقدم، مریم‌السادات. (۱۳۸۲). «***بررسی امکان‌سنجی استقرار بانکداری الکترونیکی در نظام بانکی کشور از دیدگاه مدیران و کارکنان خبره بانکی***». نشریه، علمی-تخصصی روند (شماره‌های ۴۱-۴۰). بانک مرکزی ایران.

۷- خاکی، غلامرضا. (۱۳۸۴). «***روش تحقیق با رویکردی به پایان‌نامه‌نویسی***». تهران: بازتاب.

۸- مجتهد، احمد؛ حسن‌زاده، علی. (۱۳۸۴). «***پول و بانکداری و نهادهای مالی***». تهران: پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی.

۹- یوسفی، مجید؛ اسماعیلی، جواد. (۱۳۸۸). «***مروری بر وضعیت نظام بانکی کشور و بررسی چالش‌های پیاده‌سازی بانکداری الکترونیکی***»، ص. ۱۳.

1- Acharya, R, N, kagan, A, Raolingam, S, & Gary, K. (2010). Impact Of Website Usability on Performance: A Heuristic Evaluation of Community bank***. Journal of Business & Economics Research***. Pp 1-10. Retrived march 5, 2010. From: http://web.nchu.edu.tw/~pfsum/ECPM/2008-Website-Usability.pdf.

2- Barrington, R, (2010).: Top Six Factors That Will Affect Money Market Rates. | Money-Rates Columnist. Retrived jul 7,2009, pp 1-3, available from:http://www.money-rates.com/AdvancedStrategies/MoneyMarket/2010-Outlook-Top-Six-Factors-That-Will-Affect-Money-Market-Rates.htm.

3- Fernando de Paula, L & José Alves, A, (2006). The determinants and effects of foreign bank entry in Argentina and Brazil: a comparative analysis, ***Journal of Banking and Finance***, pp 1-34, Retrived May 5, 2010.from: https://www.jstor.org/stable/42778395

4- Khaf, m. (2004). SUCCESS FACTORS OF ISLAMIC BANKS Based on a study of the actual conduct of some Islamic Banks.pp 1-40.Retrived jul 6, 2009. available from:http://monzer.kahf.com/papers/eACTORS_OF_ ISLAMIC_BANKS_ENGLISH_JAN_04_BRUNEI.pdf.

5- Rachmawati, E & Syamsulhakim, E, (2004). Factors Affecting Mudaraba ***Deposits in Indonesia, Department of Economics and Development Studies Faculty of Economics Universitas Padjadjaran, Indonesia***, 6, pp 1-11, Retrived April 20, 2010, from:http://www.equitablepolicy.org/wpaper/ 200404.pdf.

6- Shah, M.H & Siddiqui, F.A, (2006). Organisational critical success factors in adoption of e-banking at the Woolwich bank, ***International Journal of Information Management***, 26, 442–456, Retrived may 5, 2010, from: http://www.sciencedirect.com.

7- Title: Exploring the challenges and strategies for the prevention of usury on the banks of the financial perspective.